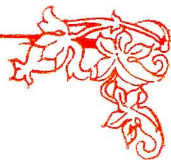

Фиридун Ширински

АЗƏРБАЙҖАН
ХАЛҖ
МУСИГИЧИЛƏРИ

Азербайджанская
Республиканская
Библиотека
им. М. Ф. Ахундова

БАҚЫ
ЈАЗЫЧЫ
1985

Мəшəди Мəммəd Фəрзəлијев

МƏШƏДИ Мəммəd Фəрзəлијевин ады Азəрбајчанын кəркəмли ханəдэлəриндən Чаббар Гарјагды оғлунун, Кечəчи оғлу Мəһəммəдин, Шəкили Əлəскəрин вə Забул Гасымын ады илə јанашы чəкилir.

Мəшəди Мəммəd (Лəһбала Мəммəd) олдугча мəлаһəтли сəsə вə чoшгун зəнкулəјə малик бир ханəндə иди. Мəшəди Мəммəd əслən шушалы олсə да Шушадə чox аз јашамышды. О, чаван јашларында бир мұддəт Кəнчəдə, сонралар исə Тифлис, Батум, Владигфгаз, Истамбул вə саир шəһəрлəрдə јашамыш вə ханəндəлик етмишди. Мəшəди Мəммəd Загафгазијадə, Орта Асијадə, Түркијадə, һəттə Авропанын бир чox өлкəлəриндə кəркəмли сənəткар кими танынмышды.

Мəшəди Мəммəd һələ Шушадə оларкən тој мəчлислəриндə вə халг шənликлəриндə тарзən Татевос Арутунјан вə Мəшəди Зейнал илə биркə чыхыш етмишди. О, илк дəфə Шушадə Хандəмировун театрында верилən Шəрг концертиндə бəјүк мұвəффəгijјəт газанмышды.

1902-чи ил август ајынын 2-дə Шушадə Иван Исакович Чамһаров адына шəһəр хəстəханасы ачылып. Бу мұнасибəтлə шəһəрин əн мənзəрəли кушəлəриндən бири олан «Исфəндијаровун бағында» бəјүк ел шənлији кечирилir¹. Шəһəрин адлы-санлы адамлары, шаирлəр вə мусигичилəр зијəфəт дəвəт едилirлəр. Мəчлисдə ермəнилəрə һəр чүр шəрəб, азəрбајчанлыларə əтирли, дадлы шəрбəт верилir. Бу зијəфəт əслиндə һəр ики гəрдəш халгын достлуг бəјрамына чеврилir. Мəшһүр əдбијатшұнас Фиридунбəј Кəчəрли бу достлуг мəчлисиндə Азəрбај-

чан дилиндə, һəким Кəримбəј Мəһмандаров исə рус дилиндə чыхыш елəрəк өз һəмјерлилəринин тəдбирлəрини алгышлајырлар, сонра бəјүк концерт олур. Чаббар Гарјагды оғлу, Кечəчи оғлу Мəһəммəd, тарзən Мəшəди Зейнал, Арсен Јарамышев вə кəпч ханəндə Мəшəди Мəммəd чыхыш едилirлəр.

Мəшəди Мəммəd зəнкин јарадычылыг јолу кечмишди. Онун кəзəl зəнкулəлəри, узун нəфəслəри динлəјичилəри һəминшə вəлєх етмишди. О, надир һаллардə тəсəдүф едилən күчлү нəфəсə, кениш диапазонлу кур сəsə малик олмушдур. Бир нечə форма вə мəртəбədə сүрəкли, фəввəрə кими чағлајан зəнкулəлəр вурмагдə бир сыра кəркəмли ханəндəлəр Мəшəди Мəммədə һəsəd апармышлар. Мəшəди Мəммəдин мəлаһəт-ли сəсинə Чаббар Гарјагды оғлу јүксəк гijмəт вермиш, ону өзүнə «рəгib» һесаб етмишди. Иран мəчлислəринин бириндə Чаббар Гарјагды оғлундан сорушмушлар:

— Гафгаздə сənə рəгib олан икинчи бир ханəндə вармы?

Чаббар Гарјагды оғлу демишди:

— Гафгаздə мənə рəгib олан ики ханəндə вардыр: Бири Забул Гасым, о бири исə Мəшəди Мəммəдди. Анчаг мəним хoшбəхтлijмəдən биринчинин зил сəsi, дикəринин исə дəрин мусиги савады јохдур.

Мəшəди Мəммədə бəјүк ханəндəлəрə хас олан кəзəl бир хүсусиј-јəт олмушдур. Бу да ондан ибарəтдир ки, о, һəм бəм (пəсхан), һəм орта (мијанəхан) вə һəм дə зил (зилхан) сəsлə мəһарəтлə охујурду. Белə кейфijјəтсə һəр ханəндədə олмамышды. Мəшəди Мəммəd бүтүн мугамлары һəм бəмдə, һəм дə зилдə чox асанлыгтə охумушдур.

Мəшəди Мəммəd динлəјичилəр гаршысында һəминшə зəнкин вə оријинал репертуарлə чыхыш етмишди. Онун охудуғу «Баяты-күрдə», «Раст», «Шур», «Чаһаркаһ», «Забул-секаһ», «Күрдү Шаһназ», «Һејраты», «Мəнсуријјə», «Симаји-шəмс», «Гарабағ шикəстəsi», «Аразбары», «Кəрəми», «Əфшары» вə с. мугамлар кениш халг күтлəлəрин тəрəфиндən бəјүк рəғбəтлə гаршыланмышды.

Азəрбајчан вокал сənəти тарихиндə Чаббар Гарјагды оғлу «Маһур», Сејид Шушински «Чаһаркаһ», Шəкили Əлəскəр «Шур», Ислам Абдуллајев «Секаһ» устасы кими мəшһүр идилəрə, Мəшəди Мəммəd дə «Шүштəр» устасы кими даһа мəшһүр иди. Мəшəди Мəммəддən сонра мусигимизин сон 50 илиндə һеч кəs «Шүштəр» охумамышды. Бизим бүтүн классик ханəндəлəримизин əксəријјəти Мəшəди Мəммəдин «Шүштəр» охумағыны јүксəк гijмəтлəндирмишлəр. Һəттə Сејид Шушински кими бəјүк мугам устасы Мəшəди Мəммəдин «Шүштəр»инə вəлєх олармыш. Бəјүк сənəткар хатирлəлəринин бир јериндə јазыр:

«Бир күн мəни Тифлисдən Кəнчəјə тој мəчлисинə дəвəт етилir. Һəмин мəчлиsdə мəндən башга Муса Шушински вə Мəшəди Мəммəd Фəрзəлијевин дə дəстəлəри вар иди. Күнортə јемəјиндən сонра мəчлис гызышды. Əввəлчə Муса «Секаһ» охуду. Сонра исə Мəшəди Мəммəd «Шүштəр» башлады, нə башлады. Мən онун нəникји ширин кушəлəринə, дузалу халларына вəлєх олмушдum, һəттə өзүмү белə унутмудum. Бахмајараг ки, ахшам мəчлисиндə мən охумалы идим, лəкин «Шүштəр» мəни елə һалə салмышды ки, мən Мəшəди Мəммəдин инсаны бiһиш едən кушəлəриндən сонра охумагы, хүсусилə мəчлиси јолə вермəји

¹ Бах: «Каспи» гəзети, 10 август 1902-чи ил, № 173.

Үчлүк: ханэндә Мәшәди Мәм-
мәд Фәрзәлијев, тарзан Гурбан
Пиримов, каманчачы Сандро
(Кәпчә, 1911-чи ил).

ағылсызлыг сайдым. Буна көрә дә әлачсыз галыб каманчачалан Севини дәмнірјол вағзалына көндәрдим ки, билет алсын ки, ахшам гајыдаг Тифлисә. Јазыг Севи мәнә тәәччүблә бахыб дилләнди:

— Аға, бәлкә хәстәләнмисән, ичазә вер һәким чағыраг.

Мән исә әсәбиләшдим:

— Ај бәдбәхт, нә һәким? Нә дәрман? «Шүштәр» мәнн елә һала салыб ки, чәми Гафгазын һәкимләрини вә дава-дәрманыны бураја јыгсаныз әлач олан дејил. Тез вағзала!

Ахшам, һеч кәсин хәбәри олмадан Тифлисә јола дүшдүк. Муса мә'јус һалда мәнә деди:

— Аға, бәс тој јијәси сәни сорса онда нә дејәк?

Мән:

— Һеч нә, денән ки, Сејид кетди, ону мән әвәз едәчәм. Әкәр нара-зы галса денән ки, нә фәрги вар. О да Шушинскидир, мән дә Шушинскијәм. Сән охумағыны истә.

Сејид Шушинскинин тој мәчлисини тәрк етмәсини нечә изаһ етмәк олар?! Бу бөјүк сәнәткарын чәсарәтсизлијими, јохса нә иди? Бу бир һәгигәтдир ки, Сејид Шушински сәсдә, истәрсә дә муғам усталығында

Мәшәди Мәммәддән керидә галан ханәнә дејилди. Милли мусиги тарихиндә Чаббар Гарјағды оғлундан сонра икинчи ханәнә мәһз Сејид Шушинскидир. Лакин һадисәнин сәбәби Мәшәди Мәммәдин «Шүштәр»и, даһа доғрусу, муғамы бөјүк усталыг, һәм дә сон дәрәчә ширин охумасынын Сејид Шушинскини бир динләјичи киши риггәтә кәтирмәсиндә, мәсти-хумар етмәсиндә иди. Мәшәди Мәммәд истәр техники усталыгы, истәрсә дә бәдн ифачылыг мәһарәтилә бөјүк сәнәтқары елә вәлех етмишди, елә овсунламышды ки, даһа мәчлис апарачаг һалы гајламышды. Она көрә дә мәчлиси тәрк етмәји үстүн тутмушду. Әлбәттә, тәчрүбәдән бәллидир ки, бу чүр психоложи бәзијјәт тәкчә Сејид Шушинскинин башына кәлмәмишдир.

Мә'лумдур ки, мусиги тарихимиздә Ислам Абдуллајев «Секаһ» утасы киши ад-сан чыхармышдыр. Һеч кәс Ислам киши «Секаһ» муғамыны, хусусилә «Јетим секаһ»ы мәһарәтлә охуја билмәмишдир. Лакин Исламын өзү дә бир дәфә Сејид Шушинскинин вәзијјәтинә дүшүбдүр.

Бир күн Баки мәчлисләринин биринә дә'вәт олунан Секаһ Ислам тојханаја кирәкән Гарјағды оғлу Чаббар «Харич секаһ» охујрумуш. О заман Ислам олан мәчлисдә һеч кәс «Секаһ» охумаға чүр'әт етмәди. Гурбан Пиримов сөјләјирди ки, Чаббар «Орта маһур»ун «Вилајәти» шө'бәсиндә кәзишәндә ону һеч бир гүввә илә, һәтта топ атәши илә белә сусдурмаг олмазды. Буна бахмајараг, Чаббарын гулағына пычылдасәјдин ки, «Ислам кәлир», јазыг Чаббар өзүнү итијирди. Бурада Чаббар Гарјағды оғлунун Исламдан горхмасыны мустангим мәнада баша дүшмәк күлүнч оларды. һамыја бәллидир ки, Чаббар Гарјағды оғлу гүдрәтли сәнәтқар иди. Исламын өзү дә јахшы билјирди ки, сәсдә, истәрсә дә усталыгда Чаббара нисбәтән зәифди. Лакин ону да инкар етмәк олмаз ки, «Секаһ»ын даһа ширин, рәван, тә'сирли вә әсл Азәрбајҗан руһунда охунмасында Исламын әвәзи јох иди. Буну һамы билјирди. Һеч дә тәсәдүфи дејилди ки, мәчлисдә Чаббар Гарјағды оғлу «Харич секаһ»ы сон дәрәчә өзүнәмәхсус мәһарәтлә баша вурдугдан сонра динләјичиләр Исламдан «Секаһ» охумағы тәләб едәндә о, нара-зы һалда дәмнишдир:

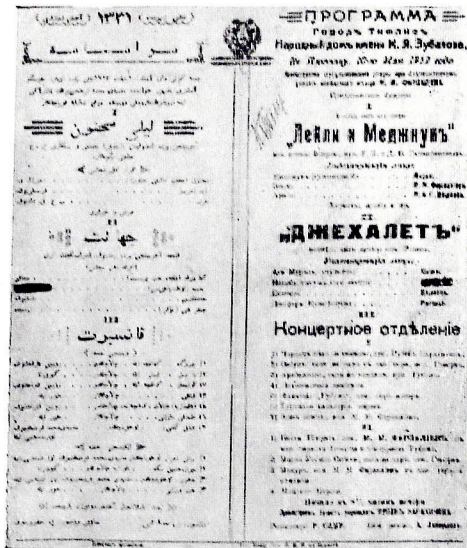
— Ајыбдыр. Мәни биабыр етмәјин. Мән 40 илди «Секаһ» охујурам. Лакин бу күнкү «Секаһ»ы ешитмәмишдим. Чаббарын «Секаһ»ындан сонра мәннм охумағымдан бир шеј чыхмаз. Әкәр мәнә һөрмәт етмәк истәјирсинизсә, әл вурун! Мәннм әлачым јалһыз ојнамагдыр.

Сонра үзүнү чалғычыларә тутуб:

— Гурбан, мәннм һавамы ча! — дејә «Тәрәкәмә» һавасына сон дәрәчә көзәл ојнајан Ислам она верилән бүтүн шабашы һөрмәт әләмәти олараг Чаббарын гавалына төкүб бөјүк устәдын әлләриндән өпүр.

Исламын ојнамағындан сонра ајаға дуран Чаббар Гарјағды оғлу мәчлисә мүрачигәтлә дејир:

— Чамаат, әкәр мән билсәјдим ки, бу күн мәчлисә «секаһ»ларымызын шаһы Ислам кәләчәк, доғрусу, «Секаһ» охумаздым. Мәннм өзүм онун «Јетим секаһ»ынын әсирјәм. Ислам «Секаһ» үчүн доғулушду. Онун «Секаһ»ыны динләмәк хошбәхтликдир. Мән дә Сизә тәрәф чыхараг, хәһиш едирәм Ислам бизим үчүн «Секаһ» охусун.

Тифлис şəhərində Məşədi Məmmədin iştirakı ilə konsert və teatr tamaşalarının proqramı (10 may 1913-cü il).

Garjağdı oğlunun xahışından sonra əlacsız gələn Nəslam həmin gün jox, jallıx sabahı axşam məclisində «Sekan» oxumağa söz verir.

Köründüyü kimi, Sejid Şuşinskiyinin Kəncə məclisində başıma kələn əhvalat Nəslamın da başına kəlmişdir. Bir də bu onun nətiçəsi idi ki, xanəndələr arasında ədəb-ərkan көзəllənirdi. Bir-birlərinin səniyyəti və şəxsiyyətinə hörmət edirdilər.

Məşədi Məmməd Fərzəlijev 1912-ci ildə «Спорт-Рекорд» şirkətinin dəvəti ilə Varşava şəhərinə gedir. O, Varşavada tarzon Gurban Pirimov, kamanchacı Səsa Oğanezavilinin müşayiəti ilə 40-a gədər mугam, təsnif və mahnıyı oxuyub vala jazdırır. Məşədi Məmməd Azərbaycan və klassik Şərg mугamlarını özünəməxsus fərdi xüsusiyyətə ifa etmişdi. O, tamam-dəstkəli oxuduğu mугamların bir şəbəcindən digərinə keçərkən təsniflərdən ustalıqla istifadə edirdi. Məsələn, ərəb mугamı olan «Hicaz»ı mələhətə oxuyardı. Həzrəti bu mугam «Şur» dəstkəsinin bir şəbəci kimi oxuyur. Məşədi Məmməd bu mугamı oxujarkən ələ sürəkən zənkulələr, ələ kuşələr vurardı ki, sanki xanəndə deşil, gənç küdün həsrəti ilə şeşdə bəlləz nələ çəkir. O, «Hicaz»ı təsniflə bitirib «Şur»un «Sarənk» hissəsinə keçərkən dinləyiciləri valeh edirdi.

Məşədi Məmməd Nətəvanyın gəzəllərinin məharətlə ifaçısı ol-

muş, şairənin bədii irəni xalq arasında jəymişdir. Məşədi Məmməd «Rast» mугamını oxujarkən şairənin:

Варымли сінədə дəрдү гəми-ниһан, өлүрəм,
Фəдə олум сəнə, кəл əлə имтəһан, өлүрəм. —

bejti ilə başlanan gəzəlinə, «Zəmini-xarə» oxujarkən isə:

Фəлəк, мəн тəк бу дүнијəдə гəми-мəһнəт чəкəн јојдуғ,
Бу гəдрі сəфəји-рүхсəрə көз јашы тəкəн јојдуғ. —

bejti ilə başlanan gəzəlinə mугачiyyət etmişdi.

Məşhur bir xanəndə kimi tanınmış Məşədi Məmməd 1913-cü ilin jazyında Zубалов адына халг еви тəрəфиндən Тифлисə дəвəт едилir. Бу халг евиндə Мəлибəјли һəмид, Чəкмəчи Мəһəммəd, Мəшəди Чəмил Əмиров, Сəјид Шүшински, Мəчид Бəһбүдов, Бəлə оғлу Грикор, Сəви, Кеворк, Бəлə Мəлик kimi мəшһур сənəткарлар театр тəмашаларында və јə «Шəрг концертлəri»ндə чыхыш едэрдилэр. О дөврүн театр афишаларында və концерт програмларында бу сənəткарларын, һəмчин Мəшəди Мəммəдин адына тез-тез раст кəлмəк олар. Тифлисдə верилən бир театр тəмашасынын программында јазылмышды: «1913-cü ил мəј ајынын 10-да Тифлисин К. Ј. Зубалов адына халг евиндə Сидги Рухулланын режиссəруғу ilə мусəлман опера һəвəскарлары үчүн мəшһур ханəндə Мəшəди Мəммəd Фəрзəлијевин иштиракы ilə Үзəјир һачибəјовун «Тејли və Мəчһун» операсынын сон пəрдəsi тəмашаја гојулачағдыр. Əсəрдə Зəјд ролуну Мəшəди Мəммəd Фəрзəлијев ојнајачағдыр. Кечəнин концерт шəбəсиндə Мəшəди Мəммəd тарзон Кеворкун və каманчачы Рубен Гəрахановун мұшайəти ilə «Бəјаты-Ширəз», «Маһур» və «Һасар» мугамларыны охujачағдыр».

Məşədi Məmməd Fərzəliјev арвады Хədicə ханымла бирликдə (1912-ci ил).

Азəрбајҹанда Совет һакимјəти гурулдугдан sonra Мəшəди Мəммəd өз сənəтин халгын хидмəтинə вермəјə кəниш имкан тапыр. 1923-cü илдə Мəшəди Чəмил Əмиров тəрəфиндən Кəнчə шəһəриндə дəвəт едилən Мəшəди Мəммəd шəһор мусиги мəктəбиндə мугаматдан дəрс дејир, Кəнчə ханəндələрин јетишмəсинə бəјүк гəјғы кəстəтирди. Мəшəди Мəммəd ејни заманда тарзон Мəшəди Чəмил və каманчачы

Бөжүкчиши Әлијев илэ бирликдә Кәнчә, Газах, Товуз вә Шамхор районларында тојларда вә халг шәнликләриндә чыхыш едирди. Онун әзәмәт-ли вә никбин сәси, чошгун зәнкуләләри динләјичиләри вәчдә кәтирирди. Мәшәди Мәммәд тәснифханлыгда, көзәл гавал вурмагда вә гәдим Азәрбајчан маһныларыны усталыггла охумагда гүдрәтли сәнәткар иди. Мәсәлән, о, «Гарабагда бир дәнәсән», «Нәби», «Тојун тәрифи», «Вәтән шәргиси», «Алма», «Сәбу», «Мач-мач», «Мән бир түркәм», «Ајыл, еј милләт» тәсниф вә маһныларыны бөјүк мәһәббәтлә ифа едир, һамыны һејрәтә кәтирирди. Онун зөвглә охудугу «Ахшам олду» тәснифи јарым әсрдән артыг бир мүддәтдә халгын гәлбиндән силнимәмшидир. Бу тәсниф «Шикәстәји-фарс» үзәриндә охундугу үчүн ханәндә һәрдәнбир инчә кушәләрлә муғама тохунурду. Бу, тәснифин даһа көзәл сәслән-мәсинә сәбәб олурду. Сејид Шушински дејирди: «Мәшәди Мәммәдин «Ахшам олду» тәснифини динләмәк мусигини севәнләр үчүн бөјүк сәадәт иди».

1926-чы илдә Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев, тарзән Саша Тараханов вә камаңчачы Левон Гараханов Русиянын бир чох шәһәрләриндә чыхыш едир. Москвада бөјүк мүвәфғәғијјәт газанан тріо харичи гастрол сәфәринә чыхыр. Онлар Полша, Алманија, Франса, Белчика, Инкилтәрә, Австрија, Румынија, Түркијә вә Иран өлкәләриндә концертләр верирләр. Харичи мәтбуат Мәшәди Мәммәдин, Левонун вә Сашанын ифачылыг мәһарәтләрини јүксәк гүјмәтләндирмиш, онлар һаггын-да дөври мәтбуатда көзәл рәјләр верилмишиди. Марағлы бурасыдыр ки, Азәрбајчан мусигичиләри Брюссел шәһәриндә чыхыш едәркән Лондонда гастролә кәлмиш Нју-Йорк ермәни театр труппасынын антрепренјору онлары Лондона дәвәт етмишиди.

Лондонда ермәни труппасы М. М. Фәрзәлијев, Л. Гараханов вә Саша Тарахановун мусиги мүшәјиәти илә инкилис дилиндә Ү. Һачыбәјовун «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны тамашаја гојурлар. Тамашанын фәсиләләриндә Әскәрин аријасыны вә Азәрбајчан, ермәни маһныларыны охујан Мәшәди Мәммәд тамашачылар тәрәфиндән һәрәтлә гаршыланыр.

Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев өмрүнүн 60 илини Азәрбајчан вә классик Шәрг мусигисинин инкишафына һәср етмишидир. Онун ады Азәрбајчан милли мусиги мәдәнијјәти тарихинә көркәмли бир ханәндә кими дахил олмушдур. Мәшәди Мәммәди јахындан таныјан, узун ил-ләр онун сәнәт јолдашы олмуш Ислам Абдуллајев, Гурбан Пиримов, Сејид Шушински вә Муса Шушински кими гочаман сәнәткарлар Мәшәди Мәммәдин сәнәтинә јүксәк гүјмәт вермишләр. Муса Шушински дејир: «Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијевин чох зил вә көзәл сәси вар иди. «Гатар бајаты», «Күрдү-Шаһназ», хусусилә «Шүштәр» муғамыны мисилсиз мәһарәтлә охујарды. О, һәм дә јахшы гавал вурарды. Мәшәди Мәммәдин зәнкуләсинә сөз јох иди. О елә сүрәкли вә чошгун зәнкуләләр вурарды ки, елә бил тахтапушун үстүнә долу јағырды.

Јадымдадыр, Кәнчәдә, Бағбанлар кәндиндә тојда идик. Һәмн мәчлисә Азәрбајчанын ән мәшһур ханәндәләриндән ибарәт 7—8 сазән-дә дәвәт едилмишиди. Мәшәди Мәммәд дә һәмнн тојда охујурду. Бил-

мирәм, ханәндәләр арасында охумаг һаггында нә сәһбәт олдуса, Мәшәди Мәммәд үзүнү Чаббара тутуб күлә-күлә зарафатјана деди:

— Мәни әсәбиләшдирмәјини. Һамынызы гатарам зәнкуләмин габа-ғына, дүз вағзала гәдәр говарам»!

1929-чу илдә Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев јенидән харичә гастрол сәфәринә чыхмыш, бир даһа вәтәнинә гајытмамышдыр.

О, харичдә јашадығы илләр милли мусигијә јени бир шәј әләвә ет-мәсә дә, лакин милли вокал мәктәбинин ән јахшы ән-әнәләрини һифз едиб сахламыш, өмрүнүн сонунадәк Азәрбајчан ханәндәси кими гал-мышдыр. Мәшәди Мәммәд 1962-чи илдә 90 јашларында Түркијәдә — Истамбул шәһәриндә вәфат етмишидир.

¹ Муса Шушинскинин хатирәләриндән. Хатирә китабын мүәлліфиндә сахланыр. — Ред.